

Hanefî Fıkhdında Maklûb Hadis Kullanımına Dair Bir Örnek: İskât Hadisi

Üzeyir Durmuş*

Öz

Namaz ıskâtı konusu ülkemizde tartışılan ve teorik zemini dışında pratik yönü de olan ilmî konulardan biridir. Hanefî mezhebinde İmâm Muhammed'e nispet edilen ve temenniden ibaret bir görüş olan ıskâtın zamanla halka bir vecibe gibi algılatılması toplum üzerinde maddî ve manevî bir baskı unsuru halini almış ve zamanla devir uygulamasının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu makalede, ıskâta delil olarak getirilen merfû' hadisin gerçekte mevkûf ve maklûb olduğu gösterilecek ve ıskât hükmünün Hanefî mezhebinde ele alınış biçimi ortaya konulacaktır. Böylelikle bazı fakihlerce maklûb hale getirilen bir hadisin sonra gelen fakihlerce tahkîk edilmeden nakledilmesinin aslî delilden yoksun bir meseleyi nasıl aslî delili olan ve çok önemli bir hüküm haline getirdiği gösterilecek, hükme delil olarak irad edilen hadislerin tahkîkinin önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İskât, devir, maklûb hadis, Hanefî mezhebi, İmam Muhammed.

Abstract

An Example of Usage of Maqlub (Reversed) Hadith in The Hanafi School of Law: The Hadith of Isqat

The isqat of prayers (i.e. paying expiation for missed prayers of the deceased) is a controversial issue in Turkey. The isqat, which is actually an opinion attributed to Muhammad al-Shaibani, a leading Hanafi scholar and nothing but a piece of his advice has been in due course regarded by people as an obligation. This misconception paved the way for another practice called dawr (i.e. the rotation of the payment in hands due to the shortage of money) to realize the isqat. This article endeavors to prove that the allegedly marfû' (elevated) hadith which is deemed evidence to the practice of isqatis indeed a mawquf (stopped) and maqlub (reversed) hadith. The article also presents how the issue of isqat is dealt with by Hanafi scholars. Therefore how transmission of a narration that some jurists converted it to a maqlub (reversed) hadith by next generations of jurists without exami-

---

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, uzeyirdurmus@hotmail.com

Üzeyir Durmuş

nation has changed a practice devoid of an original proof into a very important ruling with an original proof is revealed. The study thus emphasizes the significance of the examination of hadiths which are regarded as evidence to a ruling.

Key Words: *Isqat, Dawr, Maqlub (reversed) Hadith, Hanafi school of law, Muhammad al-Shaibani.*

Atıf: Üzeyir Durmuş, "Hanefî Fıkında Maklûb Hadis Kullanımına Dair Bir Örnek: Iskât Hadisi", *KTÜİFD*, c. 3, sy. 2, Güz 2016, ss. 75-88.

Giriş

Maktûb hadis, râvisi tarafından senedinde veya metninde bazı kelimelerin (yerinin veya ibâresinin) sehven veya kasten değiştirildiği hadistir.¹ Senedde Ka'b b. Mürre yerine Mürre b. Ka'b denilmesi; metinde "sağ elinin verdiği sadakayı sol eli bilmez" yerine "sol elinin verdiğini sağ eli bilmez" denilmesi maktûb hadise örneğ olarak zikredilebilir.²

Maktûb hadis zayıf hadisler arasında sayılmakla birlikte, isnad veya metindeki değişikliğinin yanılarak yahut kasten yapılmış olmasına göre farklı hükümlere tabi tutulmuştur. Yer değiştirme işlemi râvinin yanılmasından dolayı ise hadisin zayıflığına delâlet etmektedir. İsnaddaki râviler hadise rağbeti arttırmak için değiştirilmişse bunu yapanlar yalancı (kez-zâb) kabul edilmekte, rivayetleri de mevzû sayılmaktadır.³

Günümüzde Hanefî mezhebinin yaygın olduğu bölgelerde tartışılan meselelerden biri olan namaz ıskâtı konusu, ileride görüleceği üzere bazı geç dönem Hanefî fakihlerine ait eserlerde metninde takdîm-te'hir yapılmış bir maktûb hadisle müdellel hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Namaz ıskâtı, anahatlarıyla, ölen bir kimsenin kazaya kalmış her bir namazı için bir fitre miktarı yiyecek veya paranın fakirlere verilerek o kimsenin namaz borcunun düşeceğini Allâh'tan temenni etmektir. İleride görüleceği üzere, ilk dönem Hanefî fakihleri tarafından bir temenni olarak tavsiye edilen⁴ ve hadisle delillendirilmeyen bu uygulama bazı müte-

1 Nüreddîn Itr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadis*, (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1997), 435-437. Müellifin de dediği gibi bu tanım maktûb kavramının en iyi tanımıdır. İlk dönemlerde bu şekilde açık bir tanım göremiyoruz. Hâkim'in *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*'inde yer almayan bu kavram İbnü's-Salâh'ın *el-Mukaddime*'sinde ise tanımlanmaktan ziyade örneğlerle açıklanmıştır. Bkz. Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâi ulûmi'l-hadis (el-Mukaddime)*, tah. Nüreddîn Itr, (Sûriye: Dârü'l-Fikr, 1986), s. 101-102. Sonra gelen müelliflerden İbn Hacer ise maktûbun sened veya metinde takdim-tehîr anlamına geldiğini belirtmiş ve açık örneğlerle tanımı belirginleştirmiştir. Bkz. Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, tah. Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm, (Beyrut: Dârü'l-Erkam, tsz.), s. 475-477. Suyûtî ise bu işlemin kasıtlı veya kasıtsız yapılabileceğine işaret etmiştir. Bkz. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvi fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevi*, tah. Ahmed Osmân Hâşim, (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 1996), II, 249.

2 Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, s. 475-477.

3 Mustafa Ertürk, "Maktûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 448.

4 Bkz. Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, tsz.), I, 51.

ahhirîn Hanefî fakihlerince mablûb bir hadisle desteklenmeye çalışılmış⁵ hatta zamanla öyle önemli bir konuma çıkarılmıştır ki ölen kimsenin ıskât için verilecek yeterince parası olmadığına “devir” yapılarak bu işlemin tamamlanabileceği bir kısım Hanefî fakihlerce ileri sürülmüştür.⁶ Buna göre mesela; on bin lira değerinde namaz borcu olan ama sadece bin liralık mal geriye bırakan bir ölünün namazlarını ıskât etmek için bir fakire önce bin lira temlik edilir. O da “Kabul ettim ve size geri hibe ettim” der. Yine o para aynı fakire verilir o da yine parayı alıp geri hibe eder. Bu şekilde ıskât parası on kez alınıp verilerek 10 bin liralık namaz borcu ölen kimsenin zimmetinden ıskât edilmeye çalışılır. Devir uygulaması gerçekte yapılmamış olan bir temlikin sanki yapılmış gibi gösterilmesi olduğundan “Ameller ancak niyetlere göre değerlendirilir”⁷ hadisiyle açık bir şekilde çelişmektedir. Kur’an’da, Sünnet’te veya sahâbenin ve müctehid imamların fetvalarında mazeretsiz olarak tutulmayan ve kazâ edilmeyen oruçlar için ıskât-ı savmın, bütününü ıskât-ı salâtın ve devrin cevazı yönünde hiçbir açıklama yer almadığı halde ıskat ve devrin uygulamada giderek yaygınlaşmasının, insanların ibadetleri zamanında ifa etmede tembellik göstermesine veya ihmalkâr davranmasına, bunun İslâm’ın öngördüğü veya cevaz verdiği bir usul olarak algılanmasına, İslâm’ın bu âdet sebebiyle yanlış anlaşılmasına ve haksız ithamlara mâruz kalmasına yol açtığı da bir gerçektir. Bununla birlikte ölenin namaz borcundan kurtulması için bazı çareler arayıp Allah’ın rahmetini umma, dinî bir görevi ifâ etme, bu

5 Bkz. Fahrüddîn Osmân b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyñü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, (Bûlâk: el-Matbaatü'l-Kübâ el-Emîriyye, h. 1313), I, 335.

6 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr* adlı Usûlü'l-Pezdevî şerhinde bu uygulamanın meşrûyetini Nevâzil adlı eserden naklettiği bir örnekten hareketle ortaya koymaya çalışmaktadır. Bkz. Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, (Dârü'l-Kütübî'l-İslâmî, tsz.), I, 155. Hayreddin Karaman muhtemelen Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin bu isimde bir kitabının olmasından hareketle devir uygulamasını bahsi geçen fakîhe nispet etmektedir. Bkz. Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), s. 68. Ancak ilgili esere baktığımızda Semerkandî'nin sadece namaz ıskâtından bahsettiğini ve devamında da “Eğer ölünün malı yoksa vârisleri borç alırlar.” dediğini, devirle ilgili bir şey zikretmediğini görmekteyiz. Bkz. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Fetâvâ'n-Nevâzil*, tah. es-Seyyid Yûsuf Ahmed, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), s. 128. Bu durumda bahsi geçen görüşün başka bir nevâzil kitabından nakledilmesi, bu görüşün yanlışlıkla Semerkandî'ye nisbet edilmesi veya elimizdeki Nevâzil nüshasında eksiklik veya yanlışlık olabileceği ihtimalleri gündeme gelmektedir. Dolayısıyla Semerkandî'nin böyle bir görüşe sahip olduğu kesin değildir.

7 Buhârî, “Bed'ül-Vahy”, 1; Müslim, “İmâre”, 45.

vesileyle ihtiyaç sahiplerine yardım etme gibi birçok farklı niyetin iç içe olduğu, psikolojik ve ekonomik sebeplerin ve sosyal baskının ön plana çıktığı bu işlemin sadece fikhî bir yaklaşımla ortadan kaldırılması da kolay görünmemektedir.⁸

Bu makâlede, iskât-ı salât konusunda delil getirilen hadisler hakkında bilgi verilecek, daha sonra da bu hadislerin Hanefî fıkıh kitaplarındaki rivâyet şekli ortaya konulup değerlendirilecektir.

I. İskât-ı Salâtla İlgili Görülen Rivâyetlerin Hadis Kitaplarındaki Durumu

Hadis kitaplarında iskât-ı salâta delil teşkil edecek merfû' ve sahîh bir hadis yoktur. Ancak İbn Abbâs ve İbn Ömer (r.a.)'dan nakledilen ve maklûb rivâyetleriyle bu konuda delil olarak kullanılan şu mevkûf hadisler vardır.⁹

İbn Ömer rivâyeti, Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *el-Musannef* adlı eserinde şu şekilde yer almaktadır:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ تَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: «لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ، وَلَا يُصُومَنَّ أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ، وَلَكِنْ إِنْ كُنْتَ فَاعِلًا تَصَدَّقْتَ عَنْهُ أَوْ أَهْدَيْتَ.»

Abdürrezzâk Abdullâh b. Ömer'den¹⁰, o Nâfi'den¹¹, o da İbn

8 Ali Bardakoğlu, "İskât", *DİA*, XIX, 143.

9 Merfû' hadislerin fıkhîta bağlayıcı delil olduğu konusunda dikkate değer bir ihtilâf söz konusu değildir. Ancak sahâbî kavli olan mevkûf hadislerin bağlayıcılığı oldukça tartışmalı bir konudur. Vehbe Zuhaylî bu konudaki dört ayrı görüşü zikrettikten sonra Hanefîlerin görüşü hakkında özetle şöyle demektedir: Sahâbî kavli ictihatla bilinebilecek bir konu hakkında değilse sahâbinin bu hükmü Peygamber (s.a.v.)'den duymuş olduğu kabul edileceğinden hüccettir. İctihatla bilinebilecek bir konuyla ilgiliyse Ebû Saîd el-Berdeî gibi fakihlere göre yine de Peygamber (s.a.v.)'den duyulma ihtimali olduğu için hüccettir. Kerhî gibi fakihlere göre ise sahâbe de ictihat ettiği için Peygamber (s.a.v.)'den duyulmuş olma ihtimali dikkate alınmaz ve hüccet sayılmaz. Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1996), II, 851 vd.

10 Abdullâh b. Ömer (ö. 171/787), Ömer b. Hattâb'ın torununun torunu olup ricâl âlimlerinin hakkında mütereddit olduğu bir râvîdir. Ahmed b. Hanbel onun hakkında "lâ be'se bih", Yahyâ b. Maîn "suveylîh", İbnü'l-Medînî "daîf", Nesâî "leyse bikaviyy" demektedir. Zehebî bu bilgileri naklettikten sonra "şayet bir başka şeyh hadisinde ona mütâbaat ederse o hadis hasen kavîdir" demektedir. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, (Kahire: Dârül-Hadîs, 2006), VII, 37-38.

11 Nâfi' (ö. 119/737), İbn Ömer'in azatlı kölesi olup hadis ilminde sika bir râvîdir. Nikem İmâm Buhârî, onun da içinde yer aldığı "Mâlik→Nâfi'→İbn Ömer" senedi için "senedlerin en sahîhi" der. Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali (İbn Hacer), *Tehzîbü't-Tehzîb*, (Hin-

Ömer'den¹² şöyle dediğini nakletmiştir: “Kimse kimsenin yerine asla namaz kılamaz. Kimse kimsenin yerine asla oruç tutamaz. Lakin ille de bir şey yapacaksan onun adına sadaka veya hediye verebilirsin.”¹³

İbn Abbâs rivâyeti ise Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında şu şekilde nakledilmektedir:

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ وَهُوَ ابْنُ زُرَيْعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ الْأَحْوَلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَا يُصَلِّي أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ، وَلَا يَصُومُ أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ وَلَكِنْ يُطْعِمُ عَنْهُ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مَدًّا مِنْ حِنْطَةٍ.»

Nesâî demiştir ki: Bize Muhammed b. Abdüla'lâ¹⁴ haber verdi. O da dedi ki: Bize Yezîd (İbnü Zürey')¹⁵ tahdîs etti. O da dedi ki: Bize Haccâc el-Ahvel¹⁶ tahdîs etti. O da dedi ki: Bize Eyyûb b. Mûsâ¹⁷ tahdîs etti. O, Atâ b. Ebî Rabâh'tan¹⁸, o da İbn Abbâs'tan¹⁹ naklen onun şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Kimse kimsenin yerine namaz kılamaz. Kimse kimsenin yerine oruç tutamaz ama onun adına her gün için buğdaydan bir müdd miktarı yedirir.”²⁰

---

distan: Matbaatü Dâireti'l-Meârifi'n-Nizâmiyye, h. 1326), X, 413.

12 Hz. Ömer'in oğlu olan meşhûr sahâbî (ö. 73/692). Bkz. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", *DİA*, I, 126.

13 Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, tah. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî, (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, h. 1403), IX, 61, "Vesâyâ", 3 (No: 16346).

14 Muhammed b. Abdüla'lâ (ö. 245/859), Nesâî'nin hocalarındandır. Ebû Zur'a ve Ebû Hâtim onun hakkında "sıkadır" demişlerdir. İbn Hibbân da onu sika râvîler arasında zikretmiştir. Nesâî ise onu övmekle birlikte hakkında "lâ be'se bih" demiştir. İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 289.

15 Yezîd b. Zürey' (ö. 182-3/798-9), Nesâî'nin "sika" dediği, Zührî'nin Affân'dan onun hakkında "esbetü'n-nâs" dediğini naklettiği güvenilir bir râvîdir. İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 328.

16 Haccâc b. Haccâc el-Ahvel (ö. 131/748), İbn Maîn, Ebû Hâtim ve Ebû Dâvûd'un hakkında "sika" hükmü verdiği ve İbn Hibbân'ın da sika râvîler arasında zikrettiği güvenilir bir râvîdir. Ahmed b. Hanbel ise hakkında "leyse bihi be's" demiştir. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 200.

17 Eyyûb b. Mûsâ b. Amr b. Saîd (ö. 132/749), Ahmed, İbn Maîn, Ebû Zur'a, Nesâî ve İclî gibi münekkidlerin "sika" dediği bir râvîdir. Ahmed ek olarak hakkında "leyse bihi be's" derken, Ebû Hâtim "sâlihu'l-hadîs" olduğunu belirtir. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 412-413.

18 Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), tâbiînin büyüklerinden olup İbn Hibbân gibi münekkidlerce sika râvîler arasında sayılmıştır. İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 202-203.

19 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IX, 61, "Vesâyâ", 3 (No: 16346).

20 Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, tah. Hasen Abdülmü-

Hanefî fakîh ve muhaddislerden Tahâvî (ö. 321/933) de *Müşkilü'l-Âsâr* adlı eserinde ilgili rivâyeti hemen hemen aynı sened ve metinle nakletmekte; hadisteki cümle diziminde de bir farklılık olmayıp önce namaz sonra oruç zikredilmektedir.²¹

Yine Hanefî fakîh ve muhaddislerden olan İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349) *el-Cevherü'n-Nakî* adlı eserinde Nesâî'nin rivâyetini aktarmakta ve devamında “*Bu, İbn Abdüla'lâ hariç Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîh bir senettir. O ise Müslim'in senedin sıhhati için aradığı şartlara uygun bir râvidir.*” demektedir.²²

İbnü't-Türkmânî'nin talebesi olan²³ Hanefî fakîh ve muhaddis Cemâlüddîn ez-Zeylaî (ö. 762/1360) ise *Nasbü'r-Râye* adlı tahrîc kitabında Merginânî'nin (ö. 593/1197) merfû' olarak naklettiği “*Kimse kimsenin yerine oruç tutamaz. Kimse kimsenin yerine namaz kılamaz.*” hadisi için “*Merfû' rivâyeti gariptir*²⁴ ama İbn Abbâs ve İbn Ömer'den mevkûf olarak rivâyet edilmiştir.”²⁵ demektedir. Daha sonra İbn Abbâs rivâyetinin Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında, İbn Ömer rivâyetinin ise Abdürrez-zâk'ın *el-Musannef*'iyle İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'sı gibi eserlerde zikredildiğine dikkat çekmektedir ki ilk ikisi yukarıda verilmişti.²⁶ Üçüncü kaynak olan *Muvatta*'daki mevkûf rivâyet Merginânî'nin merfû' olarak rivâyet ettiği metnin aynısıdır.²⁷

Görüldüğü üzere bu mevkûf hadislerin mevcut hali namaz ıskâtı lehine delil oluşturacak durumda değildir. Zira bu rivâyetlerde fidye uygulamasının oruçla ilgili olarak zikredildiği kolayca anlaşılmaktadır. Ancak

-
- nim eş-Şelebî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), III, 257, “Savm”, 124 (No: 2930).
- 21 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, tah. Şuayb el-Arnaût, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994), VI, 176 (No: 2399).
- 22 Ebü'l-Hasen Ali b. Osmân (İbnü't-Türkmânî), *el-Cevherü'n-Nakî alâ Süneni'l-Beyheki*, (Beyrût: Dârü'l-Fikr, tsz.), IV, 257.
- 23 Ebubekir Sifil, “Zeylaî, Abdullâh b. Yûsuf”, *DÎA*, XLIV, 353.
- 24 Zeylaî “garîb” kavramıyla hadis usûlündeki kavramsal anlamı kastetmemekte sadece o haliyle ilgili rivâyeti görmediğini belirtmektedir.
- 25 Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Nasbü'r-Râye Tahrîcu Ehâdisi'l-Hidâye (mea'l-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî)*, tah. Ahmed Şemseddîn, (Beyrût: Darü'l-kütübü'l-İlmiyye, 1996), II, 463.
- 26 Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, II, 463.
- 27 Bkz. Burhânüddîn Ali b. Ebû Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye*, II, 487; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Sıyâm”, 16.

oruç ve namazla ilgili cümlelerin yeri değiştirildiğinde, yani hadis maktûb hale dönüştürüldüğünde bu rivâyet namaz ıskâtını da kapsar hale gelmektedir. Nitekim bu durum aşağıda görülecektir.

II. İskât-ı Salâtla İlgili Görülen Rivâyetlerin Hanefî Fıkhdındaki Durumu

Namaz ıskâtının cevâzı konusunda İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Ebû Yûsuf'tan bir görüş nakledilmemiştir. Sadece İmâm Muhammed'in *ez-Ziyâdât* adlı eserinde oruç gibi namaz için de fidye verilmesiyle ilgili olarak: "*İnşâallah bu onun için yeterli olur.*" dediği nakledilmektedir.²⁸ İmâm Muhammed'in bu ifâdesi, görüşünün bir hadise dayanmadığını, sadece bir temenniden ibaret olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim bu bilgiyi nakleden İmâm Serahsî de "*Namaz için fidyenin kesin olarak câiz olduğunu söylemiyoruz ama Allâh'ın lütfuyla bunu kabul edeceğimizi umuyoruz*"²⁹ diyerek durumu açıklığa kavuşturmuştur. İmâm Muhammed'in *el-Asl* adlı eserinde İbn Ömer rivâyetini sadece oruç fidyesi bağlamında zikretmesi de onun bu rivâyeti namazla ilişkilendirmediğini göstermektedir.³⁰

İmâm Serahsî *el-Mebsût* adlı eserinde namaz fidyesi konusuna değinirken bu hadisi zikretmemekte fakat ek bir bilgi olarak Muhammed b. Mukâtil'in önceleri "bir günlük namaz için oruca kıyasla toplam yarım sâ' fidye verilir" derken sonra "her bir namaz için bir sâ' verilir" dediğini aktarmaktadır.³¹

28 Serahsî, *Usûl*, I. 51. Serahsî bu soru ve cevabın namaz bağlamında olduğunu aktarmaktadır. Ancak Ebû'l-Meâlî el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî* adlı eserinde *ez-Ziyâdât*'ta geçen bu konuşmanın oruç bağlamında geçtiğini aktarmaktadır. Bkz. Ebû'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Nu'mânî*, tah. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), II, 488. Bununla birlikte bu tür bir diyalogun her ikisi için de yapılmış olabileceği söylenebilir. Ancak Abdullâh Sevîm'in "*Kadhân'ın Şerhu'z-Ziyâdât Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*" (2002) adlı doktora çalışmasını (İSAM) incelediğimizde İmâm Muhammed'in *ez-Ziyâdât* adlı eserinde bu tür bir diyalog bulamadık. Belki İmâm Muhammed'in eserinin farklı rivâyetlerinde bu tür bir diyalogun olma ihtimâlinde bahsedilebilir. Sonuç olarak İmâm Muhammed'in bu tür bir hüküm verdiğini kesin olarak ispatlayacak bir delil bulunmamaktadır.

29 Serahsî, *Usûl*, I. 51.

30 Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, tah. Muhammed Boynukalın, (Beyrût: Dârü İbn Hazm, 2012), II, 280.

31 Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1993), III, 90.

Haneî fakîh ve muhaddislerden Aynî (ö. 855/1451) *el-Binâye* adlı *el-Hidâye* şerhinde ilgili hadisi sadece oruçla ilgili olarak ve metinde takdîm-te'hîr yapmadan zikreder.³²

Bahsi geçen hadisin meklûb ve merfû' olarak rivâyeti tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Fahreddîn ez-Zeylaî (ö. 743/1343), *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* adlı eserinde oruç ve namaz fidyelerini ele alırken "Kimse kimsenin yerine oruç tutamaz. Kimse kimsenin yerine namaz kılamaz ama onun adına yedirir." şeklinde nakletmekte ve onu Nesâî'nin rivâyet ettiğini söylemektedir.³³ Sonra gelen birçok Haneî fakîh de bu konuda onu takip etmiş gibi görünmektedir. Zira rivâyet şekilleri ve gösterdikleri kaynak hep aynıdır. Bunlardan biri Mollâ Hüsrev olup (ö. 885/1480) *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eserinde oruç fidyesi konusunu ele alırken ilgili rivâyeti Fahreddîn ez-Zeylaî'yle aynı şekilde nakletmektedir.³⁴ Şürünbülâlî (ö. 1069/1659) *Merâkı'l-Felâh*³⁵ ve *İmdâdü'l-fettâh*³⁶ adlı eserlerinde, Şeyhîzâde (ö. 1078/1667) de *Mecmau'l-Enhür*'de kaynak belirtmeden³⁷ aynı rivâyeti aktarmış, Haskefî (ö. 1088/1677) ise *ed-Dürü'l-Muhtâr* adlı eserinde Nesâî'yi kaynak göstererek bu rivâyeti merfû' olarak nakletmiş³⁸, İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) de Haskefî'nin hadisi merfû' olarak rivâyet etmesine itiraz ederek onun mevkûf olduğunu belirtmiş ama meklûb olduğuna değinmemiştir.³⁹

32 Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), IV, 86. Ancak Aynî kaleme aldığı bir diğer fıkıh kitabı olan *Minhatü's-Sulûk*'ta ilgili hadisi merfû' ve meklûb olarak nakledip Nesâî'ye nispet ederek kendisiyle çelişmektedir. Bkz. Aynî, *Minhatü's-Sulûk fî Şerhi Tuhfetü'l-Mulûk*, tah. Ahmed Abdürrezzâk el-Kübeysî, (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007), s. 273.

33 Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik*, I, 335.

34 Mollâ Hüsrev Muhammed b. Ferâmüz, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Gureri'l-Ahkâm*, (Kâhîre: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, tsz.), I, 209.

35 Hasen b. Ammâr eş-Şürünbülâlî, *Merâkı'l-Felâh Şerhu Metni Nûri'l-İzâh*, tah. Nuaym Zerzûr, (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), I, 170.

36 Şürünbülâlî, *İmdâdü'l-Fettâh Şerhu Nûri'l-izâh*, tah. Beşşâr Bekrî Arâbî, (Dimeşk, tsz.), s. 456-457.

37 Mollâ Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm*, I, 209.

38 Alâüddîn Muhammed b. Ali el-Haskefî, *ed-Dürü'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, tah. Abdülmünim Halîl İbrâhîm, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), I, 149.

39 Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992), II, 425.

Değerlendirme

Hanefî mezhebinin, haber-i vâhid olan hadîslerle amel konusunda diğer mezheplere nispetle ağır sayılabilecek şartları vardır. Haber-i vâhidin umûmî belvâ⁴⁰ ile ilgili veya kıyâsa aykırı olmaması bu şartlardandır.⁴¹ Bu tür şartları ileri süren ilk dönem Hanefî fakihlerinden sonra gelen mezhep âlimlerinin bir kısmı hadis konusunda selefleri kadar yeterli ve dikkatli olamamışlardır. Iskâta dair zikredilen maktûb hadîs de, bu âlimlerin kitaplarında yer almaktadır.

Yukarıda görüldüğü üzere muhaddislik sıfatı taşıyan Tahâvî, İbnü't-Türkmânî, Cemâleddîn Zeylaî ve Aynî gibi Hanefî fakihleri ilgili hadisi naklederken metnin doğru aktarılmasında titizlik göstermiş; takdîm-te'hir yapmamış, kaynağında mevkûf olan rivâyeti merfû olarak aktarmamıştır. Ancak muhaddislikle temâyüz etmeyen Fahreddîn ez-Zeylaî, Mollâ Hüsrev, Şürûnbülâlî, Şeyhizâde, Haskefî ve İbn Âbidîn gibi bazı Hanefî fakihler ise hadisin metnini korumada ve hadisi aldıkları kaynağı tahkîk etmede yeterince titizlik göstermemiştir. Muhtemelen Fahreddîn ez-Zeylaî'den sonra yaşayan Mollâ Hüsrev ve ismi zikredilen diğer fakihler ilgili hadisi kaynağından inceleyerek değil Zeylaî'nin fıkıh kitabına itimad ederek oradan aktarmışlardır. Bu da onun hatasının tekrarı sonucunu vermiştir.

Bahsi geçen mevkûf hadisin bu şekilde maktûb ve merfû' olarak aktarılması zihinlerde namaz ıskâtının da hadisten delili olduğu intibai oluşturmaktadır. Zira hadisin maktûb şeklinde "Kimse kimsenin yerine oruç tutamaz. Kimse kimsenin yerine namaz kılamaz ama onun adına yedirir." denildiği için kişinin kılmadığı namazlar için öldükten sonra fidye vermenin sünnetle sabit olduğu sanılabilmektedir. Kılınmayan namazlar için bu şekilde fidyenin meşruluğundan bahsedildiğinde oruç için fidye zaten meşrû' olduğu için konu kökten çözülmüş olmaktadır. Ancak cümlelerin yeri doğru olduğunda oruç için fidyeden bahsedildiği, namaz için ise böyle bir cevâzın ortaya konulmadığı görülmektedir. Dolayısıyla da namaz ıskâtı aslî bir delilden mahrûm kalmaktadır.

40 Umûmî belvâ, insanların devamlı karşılaşageldikleri veya belirli aralıklarla sürekli yagageldikleri ... iş ve amellerdir ki, bu gibi amellere terettüp eden hükmün herkes tarafından bilinmesi tabiidir. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001), s. 154.

41 Bkz. Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 154 vd., 157 vd.

Bütün bu anlatılanlar, ikincil kaynaklardan bilgi aktarırken muhakak birincil kaynağa mürâcaat etmek gerektiğini göstermektedir. Zira bir âlim, ne kadar titiz olursa olsun beşer oluşu gereği hata yapabilir. Bu noktada Müzenî'nin şu nakli manidardır: "*er-Risâle adlı kitâbını Şâfiî'ye seksen defa okudum. Her defasında mutlaka bir hata buldu ve şunları söyledi: Hey gidi hey! Allâh, kendi kitabından başka sahih bir kitap olmasını kabul etmemiştir.*"⁴²

Şu halde böyle bir bilgi yanlışıyla karşılaşıldığında yapılması gereken doğrusu ortaya çıkınca onu kabul etmek ve hatalı rivâyetlerde özel bir hikmet aramamaktır. Zira kimi zaman bir ilim adamı uzman olduğu alanda bile hatalı sonuçlara varabilmekte ve hatalı rivâyetler nakledebilmektedir. Doğal olarak bir ilim dalında uzman olan bir kimsenin başka bir ilim dalında yeterli birikimi olmayabilmektedir. İmâm Leknevî bu durumla ilgili olarak özetle şunları söyler: "Bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü Allâh, her makam için uygun bir söz her ilim için de uzman kişiler var etmiştir. Nice büyük fakih vardır ki aslı delilleri incelemeye yönelmemiştir. Nice büyük muhaddis vardır ki fikhî meseleleri tek tek belirlemeye yönelmemiştir. Nice büyük müfessir vardır ki sahih ve sakim hadisi ayırma kabiliyeti yoktur..."⁴³

İslâmî ilimler arasında sıkı ilişkiler bulunduğu için ideal olan bu ilimlerin tümünde uzman olmaktır ama bu bir zorunluluk değildir. Bu nedenle diğer İslâmî ilimlerde de uzmanlık alanının gerektirdiği kadar bilgi sahibi olması şartıyla bir fakih sadece fikh alanında ve bir muhaddis de sadece hadis alanında birikim sahibi olabilir. Dolayısıyla âlimleri uzman oldukları alanlar çerçevesinde değerlendirmek ve bunu yaparken de İmâm Şâfiî'nin yukarıdaki sözlerini göz önünde bulundurarak aktardıkları bilgileri mümkün olduğu kadar tahkik etmek gerekmektedir.

Bu bakış açısıyla, günümüzde bazı kesimlerce ve bazı yörelerde ölen kimsenin namaz borçlarının fidyeye İskâtının adeta dinin kesin bir emriymiş gibi algılanmasına yol açan rivâyetleri incelediğimizde aslında mevkûf bir hadisin merfû' ve maktûb hale getirilmesiyle konunun delillendirilmeye ve hükmün desteklenmeye çalışıldığını görmekteyiz. Oysa hadis kaynakları ve Hanefî fikhının ilk dönem eserleri tahkik edildiğinde meselenin gerçek mahiyeti yukarıda belirtildiği şekilde ortaya çıkmaktadır.

42 İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, I, 27 (trc. I, 28).

43 Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Âsârü'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdüa*, tah. Muhammed es-Said Besyûni Zağlûl, (Bağdat: Mektebetü's-Şarki'l-Cedid), s. 8.

Kaynakça

Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, (tah. Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm), (Beyrut: Dârü'l-Erkam, tsz.).

Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000).

Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Minhatü's-Sulûk fî Şerhi Tuhfetü'l-Mulûk*, tah. Ahmed Abdürrezzâk el-Kübeysî, (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 2007).

Bardakoğlu, Ali, "İskât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, 143.

Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed, *Keşfü'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, (Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, tsz.).

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2011).

Buhârî, Ebü'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed, *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*, tah. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004).

Ertürk, Mustafa, "Maklûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 448.

Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Ali, *ed-Dürrü'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-ebşâr*, tah. Abdülmünim Halîl İbrâhîm, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002).

Itr, Nüreddîn, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1997).

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992).

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Meârifi'n-Nizâmiyye, h. 1326).

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân, *Ma'rifetü Envâi Ulûmi'l-Hadîs (el-Mukaddime)*, tah. Nüreddîn Itr, (Sûriye: Dârü'l-fikr, 1986).

İbnü't-Türkmânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Osmân, *el-Cevherü'n-Nakî alâ Süneni'l-Beyhakî*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, tsz.).

Kandemir, Yaşar, “Abdullâh b. Ömer b. Hattâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, 126.

Karaman, Hayreddin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002).

Leknevî, Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Âsârü'l-Merfûa fi'l-Ahbârî'l-Mevdûa*, tah. Muhammed es-Saîd Besyûnî Zağlûl, (Bağdat: Mektebetü's-Şarki'l-Cedîd, tsz.).

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2005).

Mollâ Hüsrev, Muhammed b. Ferâmüz, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Gurri'l-ahkâm*, (Kahire: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, tsz.).

Müslim, Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011).

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-kübrâ*, tah. Hasen Abdülmünim eş-Şelebî, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001).

San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, tah. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî, (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, h. 1403).

Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Fetâvâ'n-Nevâzil*, tah. es-Seyyid Yûsuf Ahmed, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004).

Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1993).

Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, tsz.).

Sevim, Abdullâh “Kadıhân'ın Şerhu'z-Ziyâdât Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili” (2002), İSAM.

Sifil, Ebubekir, “Zeylaî, Abdullâh b. Yûsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 353.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, tah. Ahmed Osmân Hâşim, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1996).

Şeybânî, Muhamed b. Hasen, *el-Asl*, tah. Muhammed Boynukalın, (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2012).

Şürünbülâlî, Hasen b. Ammâr, *İmdâdü'l-Fettâh şerhu Nûri'l-Îzâh*, tah. Beşşâr Bekrî Arâbî, (Dimeşk, tsz.).

Şürünbülâlî, Hasen b. Ammâr, *Merâkı'l-Felâh Şerhu Metni Nûri'l-Îzâh*, tah. Nuaym Zerzûr, (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2005).

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, tah. Şuayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994).

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001).

Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, (Kahire: Dârül-Hadis, 2006).

Zeylaî, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf, *Nasbü'r-Râye Tahrîcu Ehâdisi'l-Hidâye (mea'l-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî)*, tah. Ahmed Şemseddîn, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996).

Zeylaî, Fahrüddîn Osmân b. Ali, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, h. 1313).

Zuhaylî, Vehbe, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996).